УДК 330.332:502. 3 (477)

О. П. Карбівничий,
здобувач, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні проблеми, характерні для туристичної галузі України, та еколого-економічне використання туристично-рекреаційного потенціалу.

Туризм, будучи однією з головних складових регіональної економіки, виконує функцію активізації соціально-економічного розвитку даного регіону. Можна сказати, що сучасний туризм пов'язаний майже зі всіма елементами функціонування регіональної і національної економіки.

Туризм здатний підняти економіку окремих регіонів і країн на досить високий міжнародний рівень, але при надмірному навантаженні на екосистеми може стати причиною низки негативних екологічних, економічних і соціальних наслідків. Отже, істотно постає питання про еколого-економічне використання природних об'єктів та ресурсів, про організацію природно або екологічно орієнтованої туристичної діяльності. Туристичний бізнес має бути корисним навколишньому середовищу і водночас бути пріоритетним напрямом еколого-економічного розвитку регіону.

The article examines the key problems specific to the travel industry of Ukraine and ecological-and-economic employment of the tourist and recreational potential.

Tourism being one of the principal components of regional economy functions as an activator of social and economic development of the given region. Modern tourist activity is associated almost with all elements of regional and national economies performance.

The tourist industry is able to raise the economies of individual regions and countries to sufficiently high level, however, excessive load on ecosystems can produce a number of negative ecological, economical and social implications. The travel industry should be environmentally friendly and at the same time a priority area for ecological and economical development of region.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблематика еколого-економічної безпеки розвитку регіону (в тому числі й туристичного) розглядається в працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як М. Борущак, Т. Васильців, Н. Коржунова, М. Щурик, Т. Гордієнко, І. Кравчук, М. Балджи, М. Тимоць та інші.

Питання раціонального використання рекреаційних ресурсів, екологічно збалансованого розвитку курортно-оздоровчих територій та основи формування регіональної моделі екологічного менеджменту розглянуто в роботах багатьох вчених-економістів: Т.П. Галушкіної, Л.С. Гранів, О.І. Гулич, В.Г. Жученко, Н.Й. Каніщевої, С.К. Харічкова та ін.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

Метою статті є огляд основних проблем, характерних для туристичної галузі України в цілому та еколого-економічного використання туристично-рекреаційного потенціалу зокрема.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ ВИСНОВКІВ

Характерною рисою кінця XX століття став бурхливий розвиток туризму — найбільш демократичної та інтернаціональної сфери суспільної діяльності. Потужний імпульс до цього було дано на Першій всесвітній конференції "Туризм як впливова сила збереження миру", що відбулася у Ванкувері (Канада) у 1988 році, де вперше пролунав заклик до поширення та пропаганди туризму як гаранта миру та безпеки, який впливає на громадян різних країн, їх економіку, культурну спадщину, традиції, релігію та ремесла.

Водночас туризм є однією з найприбутковіших галузей світової економіки і за рівнем економічної віддачі вийшов на її провідні позиції: на нього припадає близько 10% виробленого у світі валового продукту та близько 30% світової торгівлі послугами. Також ним зібрано близько 7% світових капіталовкладень. За даними Всесвітньої туристичної організації, щорічно подорожує більше 800 млн чоловік. Примітним є те, що більш ніж в 40 країнах світу туризм є основним джерелом надходжень до національного бюджету, а в 70 — однією з трьох статей. Наприклад, в Іспанії частка прибутків від іноземного туризму в загальній сумі надходжень від експорту товарів та послуг складає 35%, на Кіпрі та в Панамі — понад 50%, на Гаїті — більш як 70% [1].

Сучасна економічна ситуація лише змусила переглянути прогнози на розвиток світового туризму. При всій корекції цифр вони все одно залишаються зі знаком "плюс". Замість 10-відсоткового зростання очікується лише 5—7-відсоткове збільшення. І якщо в 2007 р. було зафіксовано близько 900 млн міжнародних туристичних прибутків, то до 2010 р. прогнозується зростання до 1,1 млрд, а до 2020 р. — до 1,6 млрд [2, с. 93].

На фоні бурхливого розвитку світового туризму закономірно постає питання про роль України на світовому ринку туристичних послуг. Слід зазначити, що об'єктивно вона має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів. Але на фоні світового туризму, який набирає потужностей швидкими темпами, Україна виглядає досить скромно. На сьогодні українські громадяни є своєрідними інвесторами зарубіжних країн, що є однією з найболючіших проблем всієї туристичної галузі. Адже туризм, за розрахунками фахівців, лише у вигляді податків міг би щороку приносити в державну скарбницю близько 4 млрд дол.

Україна посідає одне з провідних місць у Європі за рівнем забезпеченості природними та історико-культурними ресурсами, здатними стимулювати значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів.

Курортні та рекреаційні території нашої держави становлять близько 9,1 млн га, тобто 15% території. Експлуатаційні запаси мінеральних вод дають змогу використовувати їх в об'ємі понад 64 тисяч м^3 на добу. На державному обліку в Україні перебуває понад 130 тисяч пам'яток, з них 57206 — пам'ятки археології (418 з яких національного значення), 51364 — пам'ятки історії (142), 5926 — пам'ятки монументального мистецтва (44), 16293 — пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтні (3541) [3]. У туристичній галузі нашої держави зайнято понад 200 тис. осіб на постійній основі й близько 1 млн осіб сезонно, що свідчить про нагальну необхідність збільшення кількості робочих місць у цій сфері [4].

Проте, наявний ресурсний потенціал практично не використовується, а стан і результативність розвитку туризму не тільки відстає від передових країн світу, але й не відповідає вимогам сучасного суспільства, що є потенційним рівноправним членом європейської та світової спільнот.

Ситуація, що склалася, пояснюється неконкурентоздатністю більшості українських підприємств і організацій туристичної сфери, яка все більшою мірою проявляється на тлі процесів глобалізації та пов'язаної з нею лібералізації відносин між країнами, а також світовою фінансовою кризою [5].

Конкурентоспроможність та ефективність роботи української сфери туристичних послуг не може бути забезпечена без урахування існуючих у світі тенденцій глобалізації та міжнародної інтеграції підприємств туристичної індустрії. Стратегія її розвитку повинна орієнтуватися як на максимальне використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу, так і на додаткові можливості зростання ефективності, що відкриваються в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції.

Вітчизняні туристичні підприємства, стикаючись з проблемами забезпечення конкурентоздатності туристичних послуг, а також зі світовою фінансовою кризою, не використовують вироблений зарубіжними туристичними фірмами досвід у галузі інтеграційних процесів [6, с. 314].

Також у нас безперервно зростає кількість потенційних туристів. Але можливості операторів обмежені, і виникають ситуації, коли туристичні фірми не можуть задовольнити попит на туристичні послуги. Причини виникнення штучного дефіциту на туристичному ринку — обмежені можливості авіаперевізників і готелів: у деяких регіонах бракує місць розміщення не лише під час сезону [7].

На сьогодні в світі діє більш як 30 систем класифікації готелів. Що стосується України, то тут нараховується більше ніж 1,2 тис. готелів та інших місць для короткочасного проживання громадян. Згідно з сертифікацією, яку провела Державна служба туризму і курортів, за даними на 1 січня 2007 року, в країні працювало 5 п'ятизіркових готелів, 31 — чотиризіркових, 76 — тризіркових, 43 — двозіркових і 42 однозіркових. Інші 926 підприємств (що брали участь у сертифікації) мають лише сертифікат на відповідність правилам безпеки. Проте навіть сертифіковані готелі мають досить умовні "зірки".

Згідно з Законом України "Про туризм" [8] обов'язковою для готельєрів є тільки сертифікація готельних послуг на відповідність правилам безпеки. А сертифікація на присвоєння категорії підприємству на відповідність потребам національного стандарту ДСТУ 4269 "Послуги туристичні. Класифікація готелів" [9] є добровільною, тому кожен готель може самостійно присвоїти собі будь-яку кількість "зірок" [10].

Іншою актуальною проблемою вітчизняної туристичної галузі є складність ведення бізнесу. Внутрішній туризм, за загальним визнанням спеціалістів, потерпає через надмірну конкуренцію. Її загострює присутність на ринку турфірм із інших країн, у тому числі Росії, Білорусі, Туреччини, Єгипту, Чехії. Фірми з іноземним капіталом мають підтримку від урядів своїх країн, а деякі отримують пряме підживлення з бюджету. В Україні це не практикується.

Окремо варто зауважити, що розвиток туризму сьогодні практично неможливий без транспортних послуг. Рівень та форми транспортного обслуговування туристів в Україні відстають від транспортної системи в країнах Європи як за показниками якості, вибору послуг, так і за ціною. До проблем транспортного обслуговування в Україні необхідно віднести також збільшення пасажиропотоків, екологічну безпеку транспортних засобів, модернізацію громадського транспорту, відродження пасажирських перевезень по судноплавних річках України, незадовільний стан деяких ділянок доріг, розвиток дорожньо-інформаційної інфраструктури, прокат автомобілів, відсутність практики використання трейлерів для літнього відпочинку і відповідної сервісної інфраструктури, а також багато іншого [11].

Найбагатший туристський потенціал України припускає можливість тривалих подорожей. У світі використання в туризмі індивідуальних транспортних засобів — автомобілів, мотоциклів, яхт, катерів, човнів — вплинуло на розвиток кемпінгово-мотельного туризму. В кінці 50-х років XX століття в США, Великобританії, Франції для проведення літнього відпочинку стали використовувати пересувні кабіни-вагони — трейлери, — що спричинило розвиток мобільних споруд для відпочинку. В Україні подібні подорожі не практикуються.

У жалюгідному стані знаходиться річковий транспорт України. Наявність судноплавних річок на території держави є великою перевагою у сфері розвитку не тільки туризму, але й економіки в цілому. Україна має потужний потенціал для розвитку водного туризму, для організації пасажирських перевезень по річках, організації круїзів. Проте, на початку 90-х років XX століття матеріально-технічна база річкового транспорту прийшла в занепад, причали і пристані опинилися в аварійному стані і зараз вимагають ремонту. Цей сегмент транспортної системи України вимагає особливого грунтовного підходу до вивчення існуючих проблем і розробки заходів щодо виходу з кризової ситуації. Круїзні теплоходи, що курсують по Дніпру до Чорного моря, в основному зафрахтовані зарубіжними туроператорами і відрізняються високим рівнем обслуговування на борту. Проте під час подорожей вони стикаються з проблемами недостатньо розвинутої інфраструктури.

Проте, розвиток туризму тісно пов'язаний із його впливом на навколишнє середовище. Цей вплив може бути прямим, непрямим і спонукальним, а також позитивним і негативним. Однак правильне управління розвитком туризму та чітке планування може зменшити його негативну дію на навколишнє природне середовище. Позитивна спонукальна дія міжнародного туризму включає такі чинники: охорону та реставрацію історичних пам'яток, створення національних

парків і заповідників, захист берегів і рифів, збереження лісів.

Разом з тим, у багатьох країнах, що розвиваються, не реалізовано заходів щодо захисту та збереження природи через відсутність необхідних фінансових коштів, а одержані від розвитку сфери туризму доходи вкладалися в інші пріоритетні сфери, що вважалися економічно вигідними. В оцінці впливу туризму на природу важливо враховувати, з якої точки зору вона ведеться, оскільки те, що вважається позитивним з погляду туристів, може виявитися негативним з погляду місцевих мешканців. Негативні дії туризму часто превалюють над позитивними. Зокрема, це вплив на якість води в річках, морях, озерах і на якість повітря через застосування транспортних засобів з двигунами внутрішнього згорання; шум від діяльності різних розважальних закладів, знищення культивованої та дикої фауни туристами, які витоптують рослинність і розпалюють багаття; руйнування історичних пам'яток. Це приклади лише незначних пошкоджень, які заподіюються навколишньому середовищу [12, с. 22—23].

Вже сьогодні в багатьох місцях планети, в тому числі й в Україні, туризм завдає величезних збитків навколишньому середовищу. Використання рекреаційних територій в екологічно варварському "режимі" неминуче призводить до втрати рекреаційної привабливості, до виведення їх з туристичного використання. Дослідження туристичної діяльності в різних країнах демонструють зміни, що відбуваються у туристичному бізнесі у процесі інтеграції екологічних цілей з іншими цілями їх функціонування [13].

Прикладом подібного впливу є незадовільний стан природно-ресурсного потенціалу одного з потенційних центрів українського туризму — південного регіону України — з причин нераціонального використання природних ресурсів. Через забруднення навколишнього середовища, відсутність дієвого управлінського механізму в приморській зоні країна втрачає близько 1,7 млрд грн. щороку [14].

Аграрний сектор економіки є одним із суб'єктів господарювання в південному регіоні. Екстенсивний розвиток зрошуваного землеробства в цьому регіоні збільшив екологічну напругу, яка склалася на початку 80-х років XX ст. Вирощування сільськогосподарських культур, у тому числі й рису, за екстенсивними технологіями, застосування значної кількості гербіцидів, пестицидів та мінеральних добрив, необмежені обсяги використання зрошувальної води за часи радянської влади, коли вартість її була незначною і майже компенсувалася державою, призвело до забруднення отрутохімікатами не тільки річок Півдня України, а й акваторії Чорного й Азовського морів [15].

Причиною подібної ситуації є відсутність державного механізму управління розвитком рекреаційного комплексу. Обмеженість природних рекреаційних ресурсів та довготерміновий процес їх відновлення також потребує чіткої державної програми інвестування та управління використанням рекреаційних ресурсів. Зважаючи на це необхідно передбачити та попереджувати шкідливі наслідки від екстенсивного використання рекреаційних ресурсів, щоб не допустити негативних змін у природному середовищі. Інтенсивність зовнішнього впливу на природні рекреаційні ресурси не може перевищувати деяку межу, вище якої система не зможе самовідновлюватися. Ця межа повинна базуватися на строгих екологічних регламентах природокористування.

ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК У ЗАЗНАЧЕНОМУ НАПРЯМІ

Туристична галузь є однією з таких, що найбільш стрімко розвиваються у світовому господарстві. Навіть під час кризи ця галузь продемонструвала зростання у світовому масштабі. Україна теж має значні можливості для розвитку туризму: вигідне місцеположення, наявність кількох туристичних центрів. Проте наявний туристично-рекреаційний потенціал використовується вкрай неефективно. Відсутність вагомої державної підтримки (фінансової, нормативної, інформаційної) не дозволяє туристичним фірмам перейти на інший ступінь розвитку та запропонувати інші послуги та рівень сервісу.

Крім того, за часів СРСР екологічним питанням приділялося недостатньо уваги, що призвело до значного погіршення екологічної ситуації в Криму, на Півдні України, Галичині. Екстенсивний розвиток сільського господарства, активна вирубка лісів призвели до погіршення туристичної привабливості.

Проте, незважаючи на негативні моменти, рекреаційно-туристичний потенціал України залишається досить високим. І, при вагомій державній підтримці, Україна може не лише відродити внутрішній туризм, але й стати одним з туристичних центрів Європи.

Література:

1. Захарова К.В. Интеграция туристических предприятий в Украине: основные проблемы и тенденции развития в условиях экономического кризиса / К.В. Захарова, Н.В. Глухенко // Науковіпраці. Економіка. — 2009. — Том 109. — Випуск 96. — С. 82—86.

2. Туризм в України: Стат. зб. — К.: Кондор, 2008. — 184 с.

3. Винниченко І. Ваше слово, панове олігархи! / І. Винниченко // Дзеркало тижня. — 2008. — №30 (709). — С. 23.

4. Реалізація державної політики у галузі культури. Аналітичний звіт МКТ України за 2007 рік / Міністерство культури і туризму України. — К. — 152 с.

5. Козлова Т.Н. Влияние экономического кризиса на деятельность туристических фирм / Козлова Т.Н. // Экономика Украины. — 2008. — №2. — С. 21.

6. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі. Теорія, методологія, практика: Монографія. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 493 с.

7. Захарін С. З новим роком! Туризму і курортів! / С.З. Захарін // Дзеркало тижня. — 2008. — №1 (680). — С. 23.

8. Закон України "Про туризм" № 324/95 ВР від 15.09.1995 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. Офіційне видання. — 1995. — № 31. — ст. 241.

9. Послуги туристичні Класифікація готелів: ДСТУ 4269:2003 — Львів.: Державна туристична адміністрація, ДП НДІ "Система", 2004. — 377 с.

10. Серажим В. Осторожно, звездопад! / В. Серажим / / Украинский туризм. — 2008. — № 4. — С.74—76.

11. Ткаченко Н. Туризм и проблемы транспортной инфраструктуры в Украине / Н. Ткаченко // Mokslas — Lietuvos Ateitis, Vilniaus Gedimino technikos universitetas. — 2009. — Vol. 1. — № 6. — С. 91—94.

12. Борущак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія. — Львів: ІРД НАН України, 2006. — 288 с.

13. Давиденко І.В. Шляхи оптимізації використання потенціалу регіональної рекреаційної системи / І.В. Давиденко // Вісник соціально-наукових досліджень, вип. 12. — Одеса, 2002. — С. 19—23.

14. Галушкина Т.П. Механизм формирования региональной модели экоменеджмента (на примере приморских рекреационных территорий Причерноморья) / Галушкина Т.П. — Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 1999. — 128 с.

15. Грановська Л.М. Еколого-економічні проблеми рекреаційної зони півдня України та шляхи їх вирішення / Л.М. Грановська // Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища: Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. — 2005. — Вип. 15.7. — С. 288—296.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2010 р.